

<https://doi.org/10.52027/18294685-hg.2.25-06>

ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ ԴԱՎԻԹ

ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ

ՖՐԱՆՍԱԳԻՐ ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐ

Բանալի բառեր՝ Հայաստան, հայ, ցեղասպանություն, բռնագաղթ, Ֆրանսիա, գիրք, Արմեն Լյուբեն, Արթուր Ադամով, Անրի Թրուայա, Վահե Քաչա, Ռուբեն Մելիք, Շարլ Ազնավուր:

Keywords: Armenia, Armenian, genocide, deportation, France, book, Armen Lubin, Arthur Adamov, Henri Troyat, Vahe Katcha, Rouben Melik, Charles Aznavour.

Ներածություն. օտարագիր հայ գրողներ երևույթը

Հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրով պայմանավորված՝ ժամանակի ընթացքում ստեղծվել են այնպիսի պայմաններ, որ հայության խոշոր զանգվածներ հեռացել են հայրենիքից և ապաստանել օտար երկրներում:

Որտեղ էլ որ հանգրվանել են հայ ժողովրդի բեկորները, ջանադիր աշխատասիրությամբ ստեղծել են դպրոցներ, հիմնել եկեղեցիներ, տպագրել թերթեր ու գրքեր: Բայց տասնամյակների, երբեմն հարյուրամյակների ընթացքում միշտ չէ, որ հնարավոր է եղել պահպանել մայրենի լեզուն, հավատն ու ազգային պատկանելությունը:

Օտար ժողովուրդների մեջ ձուլվելով հանդերձ՝ հայ ժողովրդի զավակները մնայուն հետք են թողել ոչ միայն այդ երկրների տնտեսության, ռազմական ու դիվանագիտական գործերում, այլև արվեստի ու գրականության ասպարեզում:

Շատ քաղաքներում պահպանվել են հայ ճարտարապետության հետքերը: Ռումինիայում հայտնի են Սուչավա, Յասսի, Հունգարիայում՝ Գեոլա, Եդիսաբեթուպոլիս, Լեհաստանում, ապա Ուկրաինայում՝ Լվով, Կամենեց-Պոդոլսկ, Լուցկ քաղաքները, Ղրիմի ու Բեսարաբիայի առանձին բնակավայրեր, որոնք եղել են նաև հայաշատ կենտրոններ: Ուծացման պայմաններում հայ մտավորականները, չունենալով դրսևորման այլ հնարավորություն, երբեմն ստեղծագործել են օտար լեզվով: Դա տիրապետող է եղել ա՛յն աստիճանի, որ 1884-1885 թթ. Վառնայում լատինատառ հայերեն և ֆրանսերեն հրատարակվել է Եվրոպայի հայ գաղթականության «Հույս» շաբաթաթերթը: Թուրքիայում և հարևան երկրներում 1840-1956 թթ. լույս է տեսել 55 անուն հայատառ թուրքերեն պարբերական, իսկ 38 հայերեն թերթ ունեցել է հայատառ թուրքերեն էջ կամ

ամբողջական տարբերակ: 1960 թ.-ից Նյու Յորքում լույս է տեսել «Արարատ» անգլերեն հանդեսը, որի շուրջ համախմբվել են անգլիագիր հայ գրողներ: Նույնկերպ ռուսագիր հայ գրողներին, ինչպես նաև հայ գրականությունը ռուսերեն ներկայացնելու համար 1958 թ.-ից Երևանում լույս է տեսնում «Լիտերատուրնայա Արմենիա» ամսագիրը:

Ըստ վիճակագրության՝ մինչև 1980-ական թթ. կեսերն աշխարհում լույս տեսնող 211 հայկական պարբերականներից միայն 107-ն էր հրատարակվում հայերեն: Մնացած 104-ից 74-ը տպագրվում էր հայերենի հետ խառը մեկ այլ լեզվով, իսկ 30-ը՝ օտար լեզվով՝ անգլերեն, ֆրանսերեն, արաբերեն, ռուսերեն, թուրքերեն, իսպաներեն, պորտուգալերեն, գերմաներեն:

Այս ընթացքում ասպարեզ են եկել հայագրի գրողներ, ովքեր ստեղծագործել են օտար լեզուներով: Տարբեր է նրանց ճակատագիրը. ոմանք, անցնելով օտար լեզվի, իրենց շարունակել են համարել հայ գրող, իսկ ոմանք հեռացել են ազգային արմատներից:

Ք. ծ. ա. I դարում հայոց Արտավազդ Բ արքան հունարեն ողբերգություններ էր գրում, որոնք եթե պահպանվեին, բնականորեն պետք է պատկանեին հայ գրականությանը:

Ամբողջ միջնադարում բուռն ծաղկում էր ապրում աշուղական արվեստը: Աշուղների հիմնական լեզուն թուրքերենն էր: Տասնյակներով են հաշվվում միջնադարի թուրքալեզու հայ աշուղները: Ի վերջո, օտարագիր հայ գրողների մեջ է նաև Սայաթ-Նովան, ով հայերենից բացի գրել է վրացերեն ու թուրքերեն խաղեր:

Ժամանակի ընթացքում ստեղծվել է օտարագիր հարուստ գրականություն, որի հանդեպ հայ գրականագիտությունը պետք է ունենա որոշակի վերաբերմունք և հստակորեն զանազանի թե՛ հայ ազգային ոգին պահպանող ու շարունակող, թե՛ հայ ազգային ոգուց հեռացած այդ գրականությունը:

Չմոռանանք նաև, որ հայատառ թուրքերեն երկեր է մեզ ժառանգել Հակոբ Պարոնյանը: Հայատառ թուրքերեն է մեզ հասել նաև հայ գրականության ուշագրավ վեպերից մեկը՝ Հովսեփ Վարդանյանի «Ագապին» (1851):

Օտարագիր գրականությունն ազգային գրականության համակարգում ընդգրկելը սոսկ հայկական հարց չէ: Ընդհուպ XIX դարը լատիներենն Արևմտյան Եվրոպայում կաթոլիկ եկեղեցու պաշտոնական գրագրության, գիտության, փիլիսոփայության, մասամբ գրականության լեզուն էր:

Էրազմ Ռոտերդամցին, Թոմաս Մորը և շատ ուրիշներ գրել են լատիներեն, բայց նրանք իրենց անփոփոխ տեղն ունեն, մեկը՝ հոլանդական, մյուսը՝ անգլիական գրականության մեջ: Անգլիացի գրող Օսկար Ուայլդն իր «Սալոմե» թատերգությունը գրել է ֆրանսերեն, բայց դա ամենն չի նշանակում, թե այդ երկը դուրս է մղվում անգլիական գրականությունից: Հնդկաստանի բազմալեզու գրականությունն ազգային լեզուներին զուգահեռ ստեղծվել և շարունակում է ստեղծվել նաև անգլերեն: Օտար լեզուներով է ստեղծվել աֆրիկյան ժողովուրդներից շատերի գրականությունը:

Կան նաև երկլեզվյան գրողներ, ովքեր ասպարեզ եկան հատկապես XX դարում: Իրենց ազգային լեզուներին զուգահեռ նրանք գրում են նաև անգլերեն, ֆրանսերեն, իսպաներեն, ռուսերեն:

Իսկ ծագումով հայ գրողները շատ են: Հայկական ծագում է վերագրվում ռումինական նոր գրականության հիմնադիր Միհայ Էմինեսկուին (1850-1889): Ռումինիայում հայտնի անուններ են հայազգի Յոն Բարբուն, Յոն Միսիրը, Դան Դեշլքուն, նաև՝ Ալեքսանդրու Շահիկյանը, Վարդան Առաքելյանը, Սևակ Հայրապետյանը, Շտեֆան Հակոբյանը, Անայիս Ներսիսյանը: Հունգարիայում հայտնի են հայազգի թատերագիր Գերգել Չիքին, արձակագիր Մորից Լուկաչը, բանաստեղծ Դուկաս Բադրուպանյանը: Դավիթ Մարտոնը գրել է «Արա Գեղեցիկ» ռոբերգությունը, որը 1896-1897 թթ. լույս է տեսել հունգարահայերի «Արմենիա» հայերեն հանդեսում: Լեհաստանում ապրել և ստեղծագործել են մատենագիր Շիմոն Շիմոնովիչը (գրել է լատիներեն), Անջել Մանդալյանը:

Օտարագրությունը մեծ չափեր ընդունեց հատկապես XX դարում: Ասպարեզ եկան անգլիագիր, ռուսագիր, ֆրանսագիր, իտալագիր, իսպանագիր, բուլղարագիր, ռումինագիր հայ գրողներ: Նրանցից շատերին բնութագրական է Վիլյամ Սարոյանի խոստովանությունը. «Թեև անգլիերեն կը գրեմ ու հակառակ անոր, որ ծնունդով ամերիկացի մըն եմ, ինքզինքս կը նկատեմ հայ գրող մը: Գործածած բառերս անգլերեն են: Միջավայրը, որու մասին կը գրեմ, ամերիկյան է: Ոգին, որ կ'ստիպե ինձ գրել, սակայն, հայ է: Ուրեմն հայ գրող մըն եմ: Խորապես կը սիրեմ հայ գրողներու մեծ ընտանիքին պատկանելու պատիվը» [Հանդիպումներ Ուիլերմ Սարոյեանի հետ, 1978, 118]:

Ազգային ոգու առկայությունը և հայ գրական ընտանիքին պատկանելու ցանկությունը բավարար նախադրյալ են՝ ասելու, որ օտարագիր հայ գրողներից շատերի երկերը պատկանում են նաև հայ գեղարվեստական մտքին: Թեև ազգային գրականության առաջնահերթ նախապայմանը մայրենի լեզուն է, բայց պատմական ճակատագրով իր հայրենիքից տարագրության դատապարտված հայության համար այդ գրականությունը պետք է համարել ազգային գրականության դիմագիծն ամբողջացնող մաս:

Այդ է հուշում օտարագիր հայ գրողի ճակատագիրը: Լեզվի կորստին փոխարինում է ազգային ոգին՝ հավատարմությունը պատմությանը, ժառանգորդական հիշողությունը, ազգային հոգեբանությունը, ավանդույթներն ու սովորույթները: Սա հոգեբանական այլ վիճակ է:

Այս ամենն ուղղակիորեն պահանջում է օտարագիր հայ գրողների վաստակն ազգային-ժողովրդական և համամարդկային ընդգրկումներով դիտել որպես մայր գրականության մի բաղկացուցիչ մասը և օրինաչափ համարել դրա ներգրավումն ազգային կրթության համակարգի մեջ:

Ֆրանսագիր հայ գրողներ

Ֆրանսագիր հայ գրողներն ասպարեզ են իջել XX դարի սկզբից: 1908թ. բելգիական հանդեսներում տպագրվել են Կոստան Զարյանի ֆրանսերեն գրած առաջին բանաստեղծությունները:

1911 թ. Փարիզում «Համաստվածյան» գրական շարժման հիմնադիր է դառնում ԱՐՄԵՆ ՏՈՐՅԱՆ (Հրաչյա Սուրենյան, 1892, Սկոպյե – 1915, Կ. Պոլիս): Հետևորդների հետ

մեկտեղ նա հրատարակում է «Արեն» հանդեսը. Թե՛ այդ, թե՛ ֆրանսիական այլ պարբերականներում նա տպագրում է բազմաթիվ բանաստեղծություններ: Հետագայում նա տեղափոխվել է Կ. Պոլիս, հանդես եկել նաև հայերեն ու հայաշունչ բանաստեղծություններով և վերջում իր գրչակիցների հետ մեկտեղ դարձել 1915 թ. ապրիլյան եղեռնի զոհ: «Անցորդը և իր ճամբան» (1975) գրքում Կոստան Զարյանը մտաբերում է. *«Արմեն Դորյանը, նուրբ և զգայուն բանաստեղծ, ֆրանսիական գրականությունը թողել և վերջին պահին եկել էր մեր «մեհենական» շարժման միանալու»* [Զարյան, 1975, 18]: 1933 թ. տպագրվել է «Մի հայազգի ֆրանսիացի բանաստեղծ» ժողովածուն, որի մեջ ի մի են բերված Արմեն Տորյանի գործերը:

1911-1914 թթ. Կ. Պոլսում հայերեն լույս տեսնող «Շանթ» կիսամյա հանդեսն էջեր էր տրամադրում ՀԵՐՄԻՆԵ ՀՈՎՅԱՆԻ ֆրանսերեն բանաստեղծություններին, երբեմն նաև՝ դրանք ներկայացնում զուգադիր հայերեն թարգմանությամբ:

Ֆրանսերեն էր գրում նաև ԻՍԿՈՒՀԻ ՄԻՆԱՍԸ: Ուսանել է ծննդավայրի օրիորդաց վարժարանում: Ստեղծագործել է հիմնականում ֆրանսերեն, նաև իտալերեն: Բանաստեղծությունների և նորավեպերի զգալի մասը տպագրել է ամուսնու՝ թարգմանիչ Ժան Մինասյանի 1908-1911 թթ. Կոստանդնուպոլսում ֆրանսերեն հրատարակած «La patrie» («Հայրենիք») թերթում: Կապված է եղել հայ մտավոր կյանքի հետ: Լույս է ընծայել «Վենետիկյան մարգարիտներ», «Հեծեծյուններ», «Ներուժ ժամեր», «Այն, ինչ մեռնում է», «Աթենքյան վարդեր», «Իտալիայի լուսաստվերը», «Ձայն գիշերվա մեջ», «Ապրել» և այլ ժողովածուներ: Նրան հայերեն են թարգմանել Դանիել Վարուժանը, Արման Կոթիկյանը:

1925 թ. Փարիզում Կոստան Զարյանը հիմնում և խմբագրում է արվեստի, գրականության և փիլիսոփայության «Բաբելոնի աշտարակ» ֆրանսերեն ամսագիրը:

1940-1950-ական թթ. ֆրանսերենի է անցնում հայազգի խոշորագույն գրող ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐԸ: 1930-ական թթ. վերջերից, շուրջ քսան տարի գամված լինելով անկողնուն, նա օրերն անցկացնում է հիվանդանոցներում ու առողջարաններում: Այդ տարիներին նա գրում է ֆրանսերեն բանաստեղծություններ ու պատմվածքներ և Արմեն Լյուրեն ստորագրությամբ հրատարակում «Ամբողջ Թրաֆալգարը» (1939), «Ոչինչի որոնում» (1942), «Ծպտյալ ճամփորդը» (1946), «Սուրբ համբերություն» (1951), «Գիշերային տեղափոխություն» (1955), «Բարձրադիր դարավանդներ» (1957), «Հուր ընդ հրո» (1964) ժողովածուները, որոնք արժանանում են ոչ միայն ֆրանսիական գրաքննադատության ուշադրությանը, այլև՝ մեծ համբավ վայելող մրցանակների: Այս հաջողություններից հետո կյանքի վերջում նա վերստին անցնում է հայերենի և մայրենի լեզվով հրատարակում մի քանի գիրք:

Ֆրանսագիր գրողների մեջ համբավի հասավ ՎԻԿՏՈՐ ԳԱՐԴՈՆԸ (Վահրամ Կաքավյան, 1903-1973): Վանեցի էր: Հայտնի է, որ Գարդոնի հայրը «Արմենական» կուսակցության համահիմնադիրն էր, իսկ իր տունը դարձել էր ժողովարան: Ապագա գրողը մասնակցել է բոլոր ժողովներին:

Ծննդավայրը կորցնելուց հետո մատնվեց օտարության: Իր կենսապատումի մեջ՝ գաղթի ճանապարհներին փախեփախի հոգեբանական կտտանքներին տրված, նրան հիշել ու կերպավորել է Գուրգեն Մահարին: 1915 թ. բռնագաղթին հաջորդող շրջանն է: Գաղթականները մի կերպ հասել են Թիֆլիս, հիմա էլ ճանապարհ են բռնել դեպի

Վլադիկավկազ: Երկուսն էլ 13-14 տարեկան պատանիներ են արկածներով լեցուն նոր իրականության մեջ (Գ. Մահարի, «Երկերի ժողովածու», հ, 2, 1967, գլ. 9-21, էջ 258-301):

Կաթավյան-Գարդոնը սովորել է նախ Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, այնուհետև՝ Կոստանդնուպոլսի Կեդրոնական վարժարանում և ապա՝ Սորբոնի համալսարանում: Աշխատել է Կոստանդնուպոլսի Կեդրոնական վարժարանի ուսուցիչ:

Տեսավ 1915 թ. ողբերգությունը, նաև հերոսական ինքնապաշտպանությունը: Հեռացավ Թիֆլիս, ուր և մտավ Ներսիսյան դպրոց: 1917 թ. Դոնի Ռոստով, իսկ 1920թ.՝ Կոստանդնուպոլիս ճանապարհով 1923 թ. հասավ և հաստատվեց Ֆրանսիայում: Ամուսնացել է ֆրանսերենի ուսուցչուհի Էլենի հետ և ունեցել երկու երեխա:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկզբում գերեվարվել է, փախել ու միացել է ֆրանսիական պարտիզանական խմբերին, այսինքն՝ Դիմադրական շարժմանը և ընդունել «Վիկտոր Գարդոն» ծածկանունը: 1947 թ. արժանացել է ֆրանսիական Պատվավոր Լեգեոնի շքանշանի: Կապված էր Փարիզի հայ գրական միջավայրի հետ, «Վասպուրական» հայրենակցական միության անդամ էր: Հիմնել է «Հայկական ծագումով ֆրանսիացիների ֆեդերացիա»: Հայերեն և ֆրանսերեն փիլիսոփայական հոդվածներով հանդես է եկել մամուլում, մասնակցել գիտաժողովների:

Հայտնի է ինքնակենսագրական «Զմրուխտավառ ասպետը» վեպով: 20-րդ դարասկզբի Վանն ու վանեցիների աշխարհը: Նույն մոտիվներով նրա գրչին են պատկանում նաև «Կյանքի կանաչ արևը» և «Բոսորավառ հայտնություն» գրքերը (երեքն էլ հայերեն թարգմանությամբ լույս են տեսել 1990 թ.):

Հեղինակ է նաև այլ գրքերի, որոնցից առանձնացնենք «Վարդանանք» (1963), «L'apocalypse é'carbates» (1970), «Le Venetsi un enfance armenienne» (2008):

Տարիների ընթացքում հանդես են գալիս ֆրանսագիտ այլ գրողներ, ովքեր սերտորեն կապված էին ազգային ավանդույթներին և խոսում էին հայերեն: Արթուր Ադամովը, Անրի Թրուայան, Շարլ Ագնավուրը, Ռուբեն Մելիքը, Վահե Քաչան, Անրի Վերնոյը (Աշոտ Մալաքյան):

ԱՐԹՈՒՐ ԱԴԱՄՈՎԸ (Հարություն Ադամյան, 1908-1970) ծնվել է Կիսլովոդսկում: Նրա հայրը շուշեցի նավթարդյունաբերող էր: Առաջին աշխարհամարտից առաջ Ադամյանների ընտանիքը մեկնում է Եվրոպական շրջագայության: Պատերազմը փոխում է նրանց կյանքի ուղին: Ապագա գրողը կրթությունն ստանում է Շվեյցարիայում, Գերմանիայում և Ֆրանսիայում, իսկ 1924 թ.-ից վերջնական բնակություն հաստատում Փարիզում:

Արթուր Ադամովը գրականություն է մուտք գործել գերիրապաշտական բանաստեղծություններով, այնուհետև անցել արձակի: 1946 թ. լույս է տեսել «Խոստովանություն» ինքնակենսագրական վիպակը:

Ադամով անունը հիմնականում կապվում է XX դարի մշակութային ուղղություններից մեկի՝ *աբսուրդի թատրոնի* հետ: Այդ ուղղության գեղագիտական հիմքը գոյապաշտական փիլիսոփայությունն էր:

Աբսուրդի թատրոնն իրականությունը ներկայացնում էր որպես ներքին իմաստից ու պատճառական կապերից զուրկ մի անհեթեթ վիճակ: Կյանքի արժեքները հանգում էին

ոչինչի ու մահվան: Դա ուղղված էր հոգեբանական թատրոնի դասական դարձած ավանդույթների դեմ՝ այդ իսկ պատճառով աբսուրդի թատրոնը կոչվում է նաև *հակադրամա*: Փոխվեց նաև թատերական երկի՝ կյանքը նմանակող կառուցվածքը: Դեպքերի հաջորդական ընթացքին, գործողության զարգացմանն ու հանգուցալուծմանը փոխարինեց զգացմունքային ցնցման պայմաններում կյանքին ուղղված հայացքը:

Համաշխարհային հռչակի հասած թատերագիրներ Սամուել Բեքեթի և Էժեն Իոնեսկոյի հետ մեկտեղ Արթուր Ադամովը 1940-ականների կեսերից դառնում է աբսուրդի թատրոնի պարագլուխներից մեկը: Հետաքրքրական է, որ, չնայած աբսուրդի թատրոնի հիմնադիրներն ապրում և գործում էին Ֆրանսիայում, բայց նրանցից ոչ մեկը ծագումով ֆրանսիացի չէր. Բեքեթն իռլանդացի էր, Իոնեսկոն՝ ռումինացի, Ադամովը՝ հայ: Աբսուրդի թատրոնի գաղափարախոսությունը ինչ-որ չափով նրանց վիճակված թափառական կյանքի, օտար արժեքների մեջ իրենց վերագտնելու արդյունքն էր: Եթե կյանքը անտրամաբանական է վարվել իրենց հետ, ինչո՞ւ պիտի իրենք տրամաբանությունը դարձնեն արվեստի օրենք: Բնորոշ օրինակներ են Բեքեթի «Գոդոյին սպասելիս» (1952), Իոնեսկոյի «Ռնգեղջյուր» (1959) թատերգությունները:

Ադամովի թատերգությունների մեծ մասը բեմադրվել է 1950-ական թվականներին՝ «Ծաղրանմանություն» (1950), «Ներխուժում» (1950), «Մեծ և փոքր զորախաղեր» (1953), «Պրոֆեսոր Տարան» (1953): Նրան հատկապես մեծ հռչակ բերեց «Պինգ-պոնգ» (1955) թատերգությունը: Խորհրդանշական ձևերի մեջ հեղինակը ներկայացնում է մեքենայի վերածված իրականության և կործանվող մարդկության պատկերը: Մեքենան ինքնին գործող անձ է, իսկ մարդիկ վերածվել են խաղաքարերի և դատապարտված են մարմնական կամ հոգեկան մահվան:

1950-ական թթ. կեսերից Ադամովը հեռացավ աբսուրդի թատրոնից և հանդես եկավ պատմաքաղաքական բնույթի նոր թատերգություններով՝ «Պառլո Պառլի» (1957), «Յոթանասունմեկի գարունը» (1961), «Մնացուկների քաղաքականությունը» (1962), «Սրբազան Եվրոպա» (1966): Նշանակալի է Ադամովի դերը XX դարի գեղարվեստական մտածողության նորոգման գործում:

ԱՆՐԻ ԹՐՈՒԱՅԱՆ (Լև Տարասով-Թորոսյան, 1911-2007) ծնվել է Մոսկվայում: Նրանց ընտանիքը վաղուց հեռացել էր հայկական միջավայրից և ընդունել ռուսական կողմնորոշում: Խոսքը վերաբերում է լեզվին ու մշակույթին, որի արտահայտություն է նաև գրականությունը: 1918թ. ընտանիքի հետ արտագաղթել է Ռուսաստանից և 1920թ. հաստատվել Ֆրանսիայում: Ստացել է իրավաբանական կրթություն: Առաջին իսկ վիպակը՝ «Սարդը» (1938), մեծ հռչակ բերեց նրան, արժանացավ հանրահայտ Գոնկուր մրցանակի: Թե՛ այս, թե՛ «Քանի աշխարհը կա» (1947) երկերում նա պատկերել է XX դարի սկզբի Ռուսաստանի պատմաքաղաքական իրավիճակը և վտարանդիների կացությունը: Վերջինի հիմքում նաև իր տոհմի պատմությունն է: «Արդարների լույսը» (1959-1963) պատմավեպերի շարքը նվիրված է դեկաբրիստներին, «Ապագայի ժառանգությունը» (1968-1970) եռագրությունը՝ ճորտատիրության վերացմանն ու նարոդնիկական շարժմանը:

Թրուայային ավելի մեծ հռչակ բերեցին «Սգավոր ձյունը» (1952, հայերեն՝ 1973) վիպակը և «Էզլեթիերների ընտանիքը» (1965-1967, հայերեն՝ 1980) եռագրությունը, որոնցից առաջինը ևս արժանացել է գրական հեղինակավոր մրցանակի:

Հայկական կյանքին է նվիրված նրա «Հայկական պատարագը» (1938): Ինքնակենսագրական բնույթ ունի «Իմ այնքան երկար ճանապարհը» (1976) հարցազրույցների հավաքածուն: Առանձին վեպեր հայերեն թարգմանվել և տպագրվել են «Մարմարա», «Արև» թերթերի էջերում: 1959 թ. Թրուայան ընտրվել է Ֆրանսիական ակադեմիայի անդամ, որի քառասուն անմահներից մեկը լինելու պատվին արժանացած առաջին օտարազիր գրողն է:

ՎԱՀԵ ՔԱՉԱՆ (Խաչատրյան, 1928-2003) ծնվել է Սիրիայի Դամասկոս քաղաքում: Նախնական կրթությունն ստացել է Բեյրութում: 1945 թ. մեկնել է Փարիզ և հմտացել կինոբեմադրիչի մասնագիտության մեջ: Եղել է «Սուար դը Բեյրութ» («Երեկոյան Բեյրութ») թերթի թղթակիցը: Հաստատվելով Փարիզում՝ Քաչան սկսում է գրական գործունեությունը: Առաջին վեպը՝ «Կիրակի օրվանից մնացած ծխուկներ», տպագրվում է 1953 թ.: Նրան հատկապես մեծ հռչակ է բերում «Ակն ընդ ական» (1955) վեպը, որը հրատարակվել է նաև հայերեն: Այդ վեպը 1957 թ. արժանացել է ֆրանսիական գրական մրցանակի: Հայերեն են թարգմանվել նաև «Կարթ» (1957), «Արարչի ութերորդ օրը» (1960), «Գիշատիչների խնջույքը» (1960), «Գավազան» (1963), «Մի մարդ ընկավ փողոցում» (1975) վեպերն ու վիպակները: Հայկական կյանքին է առնչվում «Մի դաշույն այս պարտեզի մեջ» (1981) վեպը, որը ներկայացնում է Արևմտյան Հայաստանի կացությունը՝ ընդգրկելով 1890-ական-1915 թվականները: Քաչայի շատ ստեղծագործությունների հիման վրա ստեղծվել են շարժանկարներ:

ՌՈՒԲԵՆ ՄԵԼԻՔԸ (Մելիք Մինասյան, 1920-2007) ծնվել է Իրանի Թավրիզ քաղաքում: Մանկուց ծնողների հետ բնակություն է հաստատել Ֆրանսիայում, որտեղ էլ ստացել է միջնակարգ, ապա՝ Սորբոնի համալսարանում բարձրագույն կրթություն: Աշխատել է լուսավորության բնագավառում, ձայնասփյուռում, հրատարակչություններում: Նրա ստեղծագործությունը հետպատերազմյան տարիների ֆրանսիական պոեզիայի հիշարժան երևույթներից է: Ընդ որում, ի տարբերություն արդիապաշտության միտված սերնդակիցներից շատերի, նա հաջողության հասավ դասական ավանդույթների պահպանումով ու զարգացումով: Առաջին ժողովածուն՝ «Աշխարհի համերաշխությունը», լույս է տեսել 1946 թ.: Այնուհետև հրատարակել է բազմաթիվ գրքեր: Նրան լայն ճանաչում բերեցին հատկապես «Քարե պահակը» և «Ստորգետնյա եղանակներ» գրքերը, որոնք լույս տեսան 1961 և 1962 թթ.: Իր վաստակի համար նա արժանացել է Ֆրանսիայի ակադեմիայի և Ֆրանսիայի գրողների միության մրցանակների:

Ռուբեն Մելիքի ստեղծագործության մեջ մշտական տեղ ունի Հայաստանը, որտեղ նա եղել է մի քանի անգամ, իսկ 1986 թ. մասնակցել է Հայաստանի գրողների 9-րդ համագումարի աշխատանքներին:

«Քարե պահակը» պոեմն ասես Հայաստանի «Գիրք ծննդոց»-ը լինի: Իր ժողովրդի պատմության հետ սկսած զրույցը նա շարունակում է նաև «Հայկական առասպել», «Տոնահանդես» բանաստեղծություններում: Հայոց թափառական կյանքի առասպելն այսօր իր թշվառությունն է թաղում, իսկ նրա առասպելը՝ առասպելն է համայն մարդկության:

Ռուբեն Մելիքը նաև հայ գրականության լավագույն բարեկամներից է, Փարիզի ձայնասփյուռով և հեռուստատեսությամբ նա կազմակերպել է հայ գրականությանը նվիրված հաղորդումներ, հանդես եկել բանախոսություններով: Նրա խմբագրությամբ և կազմակերպական ջանքերով 1975 թ. Փարիզում լույս է տեսել «Հայ պոեզիայի հավաքածու: Հինգերորդ դարից մինչև մեր օրերը» ծավալուն գիրքը:

1978 թ. Երևանում թարգմանաբար լույս տեսավ Մելիքի «Մարմին՝ ինձնով կենդանի» ժողովածուն, որի «Խոսք հայ ընթերցողին» նախաբանում նա գրել է. *«Ահա իմ պոեզիան այս գրքի շնորհիվ միավորվում է իր բնաշխարհին, հայկական աշխարհին: Բրականանում է երիտասարդական մեծ իդալերիցս մեկը՝ վերադառնալ հայրենի տուն, վաղ թե ուշ, այս կամ այն ձևով վերադառնալ և իր տեղն ունենալ հարազատ օջախում: Լինել ձեր մեջ, Հայաստանի քույրեր և եղբայրներ... Ես ձերն եմ՝ մեր ցավերն ու հրճվանքը լսելիս, մեր հիշատակների ու հույսերի մասին վերապատմելիս, մեր հուշերի միասնականության մեջ, քանզի ես ձերն եմ հանուն անցյալում հոշոտված, վիրավոր ու սգակիր մեր հայրենիքի և հանուն փրկված, ազատագրված ու բարգավաճող այսօրվա հայրենիքի»* [Մելիք, 1978, 4]:

Հայ մշակույթին բերած ծառայությունների համար Ռուբեն Մելիքը 1986 թ. արժանացել է Հայաստանի գրողների միության Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մրցանակի:

ՇԱՐԼ ԱԶՆԱՎՈՒՐԸ (Շահնուր-Վաղինակ Միքայելի Ազնավուրյան) ծնվել է 1924 թ. մայիսի 22թ. Փարիզում: Ծնողները մանկուց նրան ծանոթացրել են հայ տաղերգուների, այդ թվում՝ Սայաթ-Նովայի ստեղծագործություններին: Համաշխարհային համբավի հասած երգահանը, երգիչն ու դերասանը նաև բանաստեղծ է: Նրա քերթվածները ֆրանսիական շանսոնների տեսակին պատկանող փոքրիկ բալլադներ են, որոնք «XX դարի պոեզիա» հեղինակավոր մատենաշարով լույս են տեսել Փարիզում:

Հայերեն թարգմանվել են Ազնավուրի գրեթե բոլոր գործերը: 1968 թ. տպագրվել «Մեր սրտի չափով» բանաստեղծությունների ժողովածուն, իսկ 1976 թ.՝ «Ազնավուրը Ազնավուրի մասին» ինքնակենսագրական պատումը, որի մեջ խոսում է իր հայկական ծագման, ծնողների և կյանքում տեղը գտնելու դժվարին, բայց երջանիկ ճակատագրի մասին:

Ահա թե ինչպես է նկարագրում նա իրենց ընտանիքը. *«Մենք մի գաղթական հայ ընտանիք էինք ու, ինչպես բոլոր գաղթական հայ ընտանիքները, կապված էինք մեր լեզվին, սովորություններին ու եկեղեցուն: Զուսպ, քաշված, համեստ էր մեր ընտանիքը: Մենք սիրում էինք ծիծաղել, երգել, պարել և արտասվել: Այո՛, և արտասվում էինք, որովհետև հայը շատ զգացմունքային է ու հեշտությամբ է լաց լինում և՛ կնունքին, և՛ պսակին, և՛ թաղմանը»* [Ազնավուր, 1976, 10]:

Ազնավուրը սերտորեն կապված է Հայաստանին: 1964 թ. նա համերգներ է տվել Երևանում: 1988 թ. երկրաշարժից հետո ստեղծել է «Ազնավուրը Հայաստանին» հիմնադրամը, բազմիցս այցելել Հայաստան, Ժորժ Կառվարենցի հետ հորինել «Հայաստանին» հուզիչ երգը:

Ֆրանսագիր մյուս հայ գրողներից հիշատակենք նաև Ժան-Ժակ Վարուժանին, Վինյի ժորժին (Զոհրապ Պաղճյան), Ալեք Վարուժին, Վահե Գոդելին (բնակվում է Շվեյցարիայում, հայ է մոր կողմից), նկարիչ Ժան Գառզուի որդու՝ Ժան-Մարի Գառզուին: Կան նաև այլ անուններ:

SUMMARY

Due to the historical and political upheavals at the beginning of the 20th century—the 1915 Armenian Genocide, continuous wars, the Russian Revolution of 1917, and the fall of the First Republic of Armenia—the Armenian people were forced to leave their historical homeland and seek refuge in various countries.

Some creative individuals began writing in the official languages of their new host countries.

This is how Armenian writers in English, French, Russian, Spanish, Romanian, Bulgarian, Arabic, and Turkish emerged. For this reason, literary studies use the term “Armenian writers in foreign languages,” rather than “foreign-language Armenian literature,” since the phenomenon refers to authorship, not to the formation of a separate literary tradition.

A number of these foreign-language Armenian writers achieved worldwide fame and became prominent literary figures. One significant branch among them is the group of Armenian writers who created in French. Their voices were first heard in France in the early 20th century and have continued to resonate to this day. Among the most notable are Victor Gardon (Vahram Kakavyan), Arthur Adamov, Henri Troyat, Vahe Katcha, Rouben Melik, and Charles Aznavour.

In 1925, Gostan Zarian founded in Paris the art, culture, and philosophy journal “La Tour de Babel” (“The Tower of Babel”).

Armenian writer Shahan Shahnour, at a certain stage in his life, abandoned writing in Armenian and, under the name Armen Lubin, switched to French. He and the other mentioned writers received prestigious awards and distinctions and contributed to the overall development of literature created in the French language. Today, this tradition is continued by a younger generation of Armenian writers living in France, such as Jean-Jacques Varoujean, Vigny Georges (Zohrab Baghdjian), Alec Varoujian, and others. The legacy of Armenian writers in French is translated, published, and appreciated also in Armenia.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ազնավուրը Ազնավուրի մասին, Երևան, «Հայաստան», 1976, 256 էջ:
2. Հանդիպումներ Ուիլերմ Սարոյեանի հետ / Խմբագիր՝ Պ. Սնապեան, Պէյրուք, տպ. Համազգայինի Վահէ Սէթեան, 1978, 288 էջ:
3. Մելիք Ռ., «Մարմին՝ ինձնով կենդանի», Երևան, Սովետական գրող, 1978, 160 էջ:
4. Զարյան Կ., Երկեր / Խմբ.՝ Պ. Սնապեան, Անթիլիաս, տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1975, 643 էջ: